

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗΣ

Η έννοια της κοινωνικής επανένταξης εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο πεδίο του ποινικού δικαίου κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, όταν οι ιδέες του θετικισμού, ως ανερχόμενου φιλοσοφικού ρεύματος, άρχισαν να επικρατούν και να επηρεάζουν τους διάφορους επιστημονικούς κλάδους.

Οι κλασικές, περί ποινής, θεωρίες (της κλασικής σχολής του ποινικού δικαίου), οι οποίες προσδιόριζαν τη γενική πρόληψη και τη δίκαιη τιμωρία ως σκοπούς της ποινής, περιθωριοποιήθηκαν και έδωσαν τη θέση τους στις ιδέες της θετικής σχολής, σύμφωνα με τις οποίες η ποινή είχε ανθρωπιστικό σκοπό, τη «βελτίωση» του εγκληματία.

Το νέο *παράδειγμα* αντικατέστησε το μέχρι τότε ισχύον «δικαιϊκό πρότυπο» και εισήγαγε νέες, για την εποχή, μεταρρυθμίσεις που σχετίζονταν με τη «βελτίωση» του εγκληματία, μέσα από παρεμβάσεις υποχρεωτικής μεταχείρισής του, εκ μέρους του κράτους. Υπό την επίδραση των νέων θεωριών, το επιστημονικό ενδιαφέρον μετατοπίστηκε από την εγκληματική πράξη (έγκλημα) και τη δίκαιη ανταπόδοσή της προς τον εγκληματία άνθρωπο και τη βελτίωσή του, η οποία θεμελιώθηκε περισσότερο στη «θεραπεία» του παρά στην τιμωρία του (θεραπευτικό ή αναμορφωτικό πρότυπο). Αυτή η «βελτίωση» συνιστούσε το σκοπό της ποινής και δεν είχε ηθικό, αλλά μόνο «θεραπευτικό» χαρακτήρα.

Μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο του «αναμορφωτικού ιδεώδους» αναπτύχθηκε η ιδέα της κοινωνικής επανένταξης των πρώην κρατουμένων, ως συνέπεια αυτής της αναμόρφωσης, που θα λάβαινε χώρα κατά τον εγκλεισμό, ως οφειλή της κοινωνίας απέναντι στο δράστη που εξέτισε την ποινή του. Έκτοτε δε, η κοινωνική επανένταξη συνδέθηκε άρρηκτα με αυτό το «θεραπευτικό-αναμορφωτικό μοντέλο».

Με την πάροδο των χρόνων εφαρμόστηκαν στις φυλακές πλήθος προ-

γραμμάτων που σκοπό είχαν την επανακοινωνικοποίηση-επανένταξη των κρατουμένων και απέβλεπαν στην αναδόμηση της προσωπικότητάς τους, με νέες επιστημονικές μεθόδους, που τους επιβάλλονταν ανεξάρτητα από τη θέλησή τους.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 οι παρεμβάσεις αυτές στην προσωπικότητα των κρατουμένων θεωρήθηκαν αντισυνταγματικές, ενώ τα προγράμματα που εφαρμόστηκαν για αναμόρφωση των δραστών αμφισβητήθηκαν ως προς την αποτελεσματικότητά τους να μειώσουν την υποτροπή.

Τη δεκαετία του 1970 μελέτες αξιολόγησης, που διεξήχθησαν σε Ευρώπη και Βόρεια Αμερική, έκριναν τα αποτελέσματα αυτών των προγραμμάτων ως αναξιόπιστα και μεθοδολογικά ανεπαρκή, κατέληγαν δε σε απαισιόδοξα συμπεράσματα σχετικά με τη δυνατότητα αναμόρφωσης του δράστη του εγκλήματος («nothing works»).

Το «θεραπευτικό πρότυπο» άρχισε να καταρρέει, συμπαρασύροντας μαζί του το σύνολο των αξιών και των πρακτικών του «αναμορφωτικού ιδεώδους», που συγκροτούσαν το πλαίσιο άσκησης της σωφρονιστικής πολιτικής για περίπου έναν αιώνα,¹ βυθίζοντας ταυτόχρονα σε επαγγελματική και υπαρξιακή κρίση τους ειδικούς που ασχολούνταν με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

Η αποτυχία του *παραδείγματος* δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες, ώστε να κυριαρχήσει μια ανταποδοτικού τύπου δικαιοσύνη² και να επικρατήσει το «δικαιϊκό μοντέλο», με αρνητικές επιπτώσεις στην αναγωγή της κοινωνικής επανένταξης σε σκοπό της σωφρονιστικής μεταχείρισης (Γιοβάνογλου, 2006, σ. 19), καθώς και με την επιβολή σκληρότερων νόμων και βαρύτερων ποινών.

Τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 κατέστη σαφές ότι οι προσπάθειες επανακοινωνικοποίησης στο πλαίσιο του σωφρονιστικού συστήματος είχαν βασιστεί σε μια λανθασμένη θεωρία για την εγκληματική συμπεριφορά, αυτή της εγκληματικής προσωπικότητας, η οποία ασφαλώς δεν ίσχυε για την πλειονότητα των κρατουμένων.

Επισημάνθηκαν, επίσης, η ετερογένεια του πληθυσμού των φυλακών και οι διαφορετικές ανάγκες των κρατουμένων που αυτή η ετερογένεια συνεπάγεται, καθώς και οι αδυναμίες των προγραμμάτων που εφαρμόστηκαν, πάνω σε σημαντικά θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα (Albrecht, 2002, σ. 215).

1. Βλ. Garland D., 2001, σ. 8.

2. Βλ. Νικολόπουλος Γ., 2005, σ. 101.

Αργότερα, τη δεκαετία του 1990, ανανεώθηκε το επιστημονικό ενδιαφέρον γύρω από την κοινωνική επανένταξη και υποστηρίχθηκε, με βάση άλλες νεότερες έρευνες, ότι, κάτω από συγκεκριμένες προϋποθέσεις και για ορισμένες κατηγορίες δραστών, τα προγράμματα μεταχείρισης μέσα στη φυλακή μπορούσαν να έχουν αποτέλεσμα («something works»), ως προς την επιτυχημένη κοινωνική επανένταξη και τη μείωση της υποτροπής, ενώ ταυτόχρονα διαπιστώθηκε η μεγάλη σημασία του εντοπισμού κριτηρίων διαφοροποίησης των επιτυχημένων προγραμμάτων επανένταξης από εκείνα που δεν έχουν ελπίδα επιτυχίας.³

Η επιστημονική συζήτηση γύρω από τη διατήρηση ή μη της κοινωνικής επανένταξης ως σκοπού της ποινής οδήγησε σε ενδιαφέρουσες απόψεις σχετικά με τον επαναπροσδιορισμό του όρου, όπως, κυρίως, της θεωρητικής αναγωγής της επανένταξης σε δικαίωμα,⁴ καθώς και της πρότασης που αποτελούσε σύγκλιση των αρχών του «δικαιϊκού» και του «αναμορφωτικού» μοντέλου (Γιοβάνογλου, 2006, σ. 22).

Σήμερα η έννοια της κοινωνικής επανένταξης μετεξελίχθηκε και προσδιορίζεται διαφορετικά από ό,τι στη δεκαετία του 1960. Ο σκοπός της επανένταξης δεν συνδέεται πλέον με εξαναγκαστικές παρεμβάσεις στην προσωπικότητα του κρατούμενου, ούτε με ιατρικού τύπου «μεταχείριση» εκ μέρους της πολιτείας, αλλά συμπορεύεται με το σεβασμό της αξιοπρέπειας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του, ενώ οποιοσδήποτε παροχές προς αυτόν κατά την έκτιση της ποινής (όπως, π.χ., η εκπαίδευση ή η κατάρτιση, κ.λπ.), προϋποθέτουν απαραίτητα τη συναίνεσή του. Η κοινωνική επανένταξη συνεχίζει να έχει αποδοχή στη θεωρητική συζήτηση, τόσο ως σκοπός της αντεγκληματικής πολιτικής όσο και ως δικαίωμα αυτού που εκτίει στερητική της ελευθερίας ποινή (Γιοβάνογλου, 2006, σ. 39-40). Οριοθετείται δε ως το καθήκον της πολιτείας να στηρίζει τα αποφυλακιζόμενα άτομα στην προσπάθειά τους για ομαλή επάνοδο στην κοινωνική ζωή, δηλαδή στο οικογενειακό, κοινωνικό και επαγγελματικό τους περιβάλλον.

Δεν έχουμε αυταπάτες σχετικά με τις δυσκολίες υλοποίησης της κοινωνικής επανένταξης στην πράξη, κυρίως όταν έχει προηγηθεί η οδυνηρή εμπειρία της φυλάκισης, με όλες τις κοινωνικές, οικονομικές και ψυχολογικές της συνέπειες. Αποδεχόμαστε, όμως, τη διατήρησή της ως αρχής της αντεγκλη-

3. Βλ. αναλυτικά Albrecht H. J., 2002, σ. 215 επ., και Νικολόπουλος Γ., 2005, σ. 113.

4. Για την αναλυτική συζήτηση γύρω από αυτές τις απόψεις, βλέπε Γιοβάνογλου, 2006, σ. 23 και επ. Νικολόπουλος Γ., 2005, σ. 101. Για την ένταξη και ως δικαίωμα γενικότερα, βλέπε και Καυταντζόγλου Ι., 2006, κεφ. 10.

ματικής πολιτικής και του σωφρονιστικού συστήματος εν γένει, και θεωρούμε, μαζί με την Ch. Lazerges, ότι **«είναι βέβαιο ότι η επανένταξη, χωρίς να αποτελεί απλή ουτοπία, απέχει πολύ από την πραγματικότητα. Εμφανίζεται μάλλον σαν τη γραμμή του ορίζοντα προς την οποία πρέπει να τείνουμε»**⁵.

5. Lazerges Ch., 2000, σ. 93.